

חיים לנסקי : מעבר נהר הליתי

א. עם תגלית המחברת החדשה

שירת חיים לנסקי נתגלתה אצלנו כבר בשנת 1939, כאשר הופיע ספר־שיריו הקטן בהוצאת "דבר" - בעידודו ועזרתו של אברהם קריב, הוא השומר הנאמן על גחלת הסופרים העבריים ברוסיה הסובייטית. בפגישה הראשונה הזיא נתעשרנו בדמות קרובה של עברי בן־הדור ובתופעה מקורית ומפתיעה של ליריקה עברית. וכבר אז ידענו כי חובתנו היא להביא את הספר לכל נער ונערה שוחרי ספרותנו.

מאז עברו שנים. ובינתיים נעקר כל הקשר עם מחבר הספר הירוק הקטן ההוא ופסק־דין של ניתוק נגזר על גורל המשורר ועל המשך יצירתו. בשנת 1954 הוציא מוסד ביאליק מחדש את יצירותיהם של לנסקי ואלישע רודין, כספר ראשון לסידרת הסופרים העבריים הסובייטיים. ספר זה, שנקרא עליו השם "הענף הגדוע", הכיל גם מבוא של קריב וגם חמישה־עשר מכתבים יקר־ערך של לנסקי, אבל לא הוסיף כמעט ליבול הקודם של שירתו. עד שבא היום ונתגלתה מחברת חדשה של שירי לנסקי, שהגיעה בדרך נס מברית־המועצות. עשרים שנה שמרו עליה שם ידים נאמנות.

אוצר־שירים זה (הוצאת עם עובד, 1960) הרחיב פי כמה את יריעת שירתו הידועה לנו, זרק עליה אור רב וגם העלה לפנינו את המשורר־האדם בכל שיעור־קומתו. את השם "מעבר נהר הלתי" (נהר־השיכחה לפי המיתולוגיה היננית, המפריד בין החיים והמתים) רשם לנסקי עצמו על המחברת, כאשר הפקיד אותה בידי מי שהפקיד.

ההוצאה הוסיפה לספר גם ארבעה פרקי־זכרונות של ידידים, אשר נודמנו למחיצתו של המשורר בארבעה מפרקי־חיו: בבית־המדרש למורים שבוילנה, בלנינגראד, במחנות־ההסגר של סיביר ובהפסקה הקצרה שבין

שחרורו לבין מאסרו החדש והאחרון. פרקי־זכרונות אלה כשלעצמם הם תרומה ספרותית בעלת ערך היסטורי רב. אלה הן עדויות נאמנות שנרשמו ללא כל כוונה פוליטית; ויחד עם דמותו של המשורר הן מעלות פרטים המאירים את ההנף של רוסיה בשנות העשרים והשלשים, את לבטי האינטליגנציה היהודית בשנים אלה שהיו שנות הכרעה ליהדות הרוסית; ובתוך כל אלה – את גורלם ודרכי מאבקם נטול־התקוה של נאמני העברית. באחד ממכתבי לנסקי שפורסמו ב־הענף הגדוע רשם המשורר – לפי בקשת קריב, שאליו נשלחו המכתבים – את תולדות חייו. סיפור עניני וקצר: הוא נולד בעיירה קטנה של רוסיה הלבנה בשנת 1905. בהיותו תינוק נשאר נטוש מאביו ומאמו. הציל אותו סבא, שואב־מים ושומר־גנים, איש תורה ומידות, מכובד בעיירתו. הסב חסך אוכל מביתו ושלח את הנכד ללמוד תורה מפי המורה העברי המשובח שבעיירה. מורה יהודיה מבית־הספר הגרמני (חבל־ארץ זה נכבש אז על־ידי הגרמנים) שמה לב לנער, ופתחה לפניו ספרייה שבה רכש את ידיעותיו בספרות הרוסית והגרמנית. בגיל שש־עשרה נתינתם שנית – מסבא וסבתא. דודו הסנדלר לא הצליח להקנות לו את המקצוע שלו. לנסקי פנה לבית־המדרש למורים שבויילנה, אך מכתב בלתי־צפוי מאביו, שהתנכר לו עד כה, ואכזבת־אהבה גרמו לכך שבשנת 1924, שנת מותו של לנין – עבר את הגבול הסובייטי מתוך תקווה להגיע אל אביו, מהנדס בעיר־הנפט באקו. על הגבול נתפס, נכלא וברח. כשהגיע סוף־סוף לאביו – נחל אכזבה גם ממנו. בדרך מסובכת בא ללנין־גראד, שם חי היירעב כפועל־תעשייה ממדרגה שניה. בדרך־לא־דרך שמר על הקשר עם ארץ־ישראל והמציא את שיריו ליצחק למדן, יעקב פייכמן וקריב. מביאליק קיבל שורות־הערכה חמות ומעודדות. הוא התחנן על נפשו שיעלהו לארץ – ולא זכה. בשנת 1935 נאסר על עוון היותו משורר עברי. כפי שידוע לנו היה כלוא חמש שנים במחנה־ההסגר בסיביר, אחר־כך שוחרר ונשלח שנית לסיביר לתנאים קשים יותר. משם פנה למכסים גורקי, כסופר לסופר, בבקשת הצלה, אם גם קשה היה להאמין כי המכתב יגיע לתעודתו. מאז שנת 1942 אבדו עקבותיו, והוא אז בן 37.

חיים לנסקי

ב. לשון שירתו

מה היתה ללנסקי הלשון העברית בתנאי המחותרת והבדידות? כאן לא יספיק ההסבר של נאמנות אדם לערכיו הרחאניים הנרדפים. כאן הקשר הטמיר שבין המשורר לשפתו. כל אשר מסוגלה השפה להעניק למשוררה ולתבוע ממנו, התעלה בגורלם של מקדשי הלשון העברית. עדים הם שיריהם ודרך חייהם של לנסקי ושל המשורר־התאום שלו – אלישע רודין. העברית שמרה על סגולותיהם הנפשיות, על חירותם הרחאנית, על רמתם המוסרית. היא העשירה אותם בשמחת היצירה השלמה, ללא פגם והתכחך שות, היא הגנה עליהם מפני היאוש וכך שמרה על עצם קיומם. כוח היצירה השירית ניתן ללנסקי ורודין במידות שונות. אבל לא היה שוני ביחסם אל שפת יצירתם. כי מה אמר רודין על העברית?

לְעֵבְרִית! כָּל צְמָא לְמַלְכוֹת שָׁמַיִם.

ולנסקי איך שר בערבות סיביר?

לְמָקוֹם זֶה שָׁמַם, לֹא אֵם, לֹא עֲמִית –
אֲמוֹנֶךָ הִבָּאת לִי אֵת, לְשׁוֹנֵי הַדְּרוֹמִית!

[עמ' 83]

לא התמעט חין ערכה של לשון יצירתו בגלל היותו בודד ומנותק מסופרים עבריים ומספרות עברית: היא ניזונה ממעינותיה שלה, והמעין השופע היתה לו מולדת הנפש שלו, היא עיירת ילדותו. הוא קרא לה בשם "ארצי", כאשר לא קרא סופר עברי אחר לעיירה שבה נולד וגדל. עליה אמר: "קן מבטח שלומי, נוה־הנועם". זו היתה מולדת יהודית, על העברית והאידיש שלה, על דפוסי הדת והחיים, הפולקלור והנוהג, המשחק וההומור, ועל דמות האדם שבה. ובעיירה זו עמד בית־סבא, הבית הטוב היחיד שמינה לו הגורל.

ספק אם יש עוד משורר עברי שהעיירה העניקה לו שפע כזה של צורות פיוטיות. עשרות שירי אהבה וכמיהה אליה, ושירים רבים אחרים, בנויים על הדימויים השאולים מהנייתה.

על אדמת העברית

פה זכה היום תפלת
צפרים בצבור
ותקועים לבנים בחרש
בנרות יום-כפור.

[עמ' 80]

כך חי בממוזג את הניית היהודי ואת שפת הנוף. וכאשר בא ללנינגראד
ונזרק ללוע בית-החרושת ולסד של המשטר – קרא לעיירתו:

עולם האצילות! שמך תכלת
העיב עשן עולם העשיה.
אל חוף שבת ברעם מתגלגלת
שבלת סמבטיון-התעשיה.

[עמ' 63]

השבת היתה לו כהתגלמות הטהורה של "עולם האצילות", כסמל
הניגוד לעולם האלימות, השקר, שלילת הרוח, להעדר השלוח הפנימית
הבונה חיים. את השבת הזו הוא הספיד בשיר-האשכבה הנשגב Requiem
וב"נרות" – שירים שנכתבו בכלא.

אילו לא הספיק לנשום אויר עיירתו-מולדתו עוד בשעה שהיא
יכלה לחיות את חייה כרוחה; אילו לא עבר את הגבול הגורלי רק לאחר
שכבר זכה לספוג את היהדות העממית, עמוקת השרשים ורווית החניות –
לא היינו זוכים לשירתו כאשר היא לפנינו. וקשה לדעת, ואין צורך להינבא,
לאיזה סילוף היה נידון אז כוחו הפיוטי.

כמורכן לא היינו זוכים לשירה כזו של לנסקי, אילו לא כרת ברית בעיירה
שלו עם היקום, עם היער והנחל, עם כוכבי לילה ועם זריחת השמש,
עם סוד הלבוב והפוריות, עם האושר של גשמי אביב וצהלת הכפור
החרפי.

רעיו, כותבי הזכרונות עליו, מספרים על נגינתו בכינור. איזו שמיעה
דקה מתגלית בהקשבת המשורר לצלילים, לרשרוש גלי הנחל, לאושת
החורשה. הנה השורות, הכתובות גם הן במאסר:

[194]

חיים לנסקי

מַעְרִיב הַיּוֹם עַל הָאָגֶם.
הַדָּגָה יִרְדֶּה לָנוּם בְּעֵמֶק.
כָּבֵר שָׁבְתוּ עוֹפוֹת מְלֵהָגִם ;
מֶה עָגוּם בְּרִשְׁרוֹשׁוֹ הַגְּמָא!
[עמ' 60]

בארבע השורות ניתן הלך-הרוח של בן-ערבנים. הצליל "מ", השליט בחרוז ובתוך השורה, וצירופיו הרבים עם ה"ג" – מסייעים ליצירת הניגון. ביקום אשר לנסקי חי בו לא פסק מעולם המשחק של אור וצל ולא התעמו חליפות הצבעים. רב היה המקום שתפסו בעלי-כנף בין סמליו הפיוטיים. הוא, הנידון לשנות-הסגר, חי את הופעתו של צפרי-נוד כסמל החירות, את מסעו – כתקנת-שחרור. שירת צפרים, אשר לכולן קרא בשמן, סימלה את שמחת בקריו, ואת בשורת היאוש השמיעו לו העורב והינשוף. ויש שכוחו השירי מתגלה לך ביותר בשיריו הקטנים ביותר, בני ארבע, שש, שמונה שורות. הצמצום באמצעי הביטוי כאילו מגביר את כוח-המחץ שלהם, ודומה השפעתם להשפעת קטע קטן של יצירה מוסיקלית שגדולתו שמורה לו, או לנוסחה מרוכזת ומפתיעה של תגלית המדע.

ג. המרד והאור הגנוז

הַעֲמֵל הַשָּׁחַר כָּפַת קָבֵר!
הַשָּׁכֵר הַמְּקַפֵּחַ עֲשֶׂרֶת מוֹנִים!
הַבְּטָחוֹת פְּיוֹסִים, יוֹם אֶתְמוֹל כִּי עָבַר...
וְאֵנוּ בּוֹנִים, בּוֹנִים, בּוֹנִים...

אֶךְ תִּלְנֶה כְּאֵילָן. גִּמְלַ בְּסֵר סְרוּב.
יִצְטַנֵּף הַמְּרִי לְאֶגְרוֹף בְּכוֹרִים.

[עמ' 64]

על אדמת העברית

כזאת היתה פגישתו הראשונה עם לנינגראד. פטרופוליס קרא לעיר זו. כי בצאר פיוטר הגדול ראה את סמל הזרוע הקשה המצווה לבנות על גופות עבדים.

אכן, האיר לאדם אור המהפכה. וכשפסק אורה, ענה המשורר בתפארת־שירה על אפסות השליטים ועל משפט ההיסטוריה שאין מפלט ממנו. על עמידתו של לו, של המשורר הנרדף, מספרים זכרונות חבריו; זו העמידה של חירות, של הומור ושל עליונות שהרתיעה אף את שופטיו. שירתו ראתה את השחורות הצפויות לאנושות כולה:

זאת אֲדַע, כִּי סְבוּאֵי יַיִן טְרוֹף בְּשִׁנָּיו
נִגְרָם אִישׁ גְּרִנָּת אָחִיו.

אבל איך מסתיים השיר הקודר הזה?

בָּרַם, תְּסוּף הַסּוּפָה, יֵרֵד הַגֶּשֶׁם,
תִּתְנַעַר רוּחַ זֵיר חֲרִישִׁית,
וְהַפְּעֻמוֹנִית לְמְרֹאֲשׁוֹת פֶּגֶר גִּזַּע
תִּצְלַצַּל בְּעִנְבֵל טַל: שְׁחָרִית!

[עמ' 151]

מי יסביר לנו את ההשפעה הטמירה שהיתה למרחבי סיביר השוממים, לבדידות, ליסורים – על שירתו של לנסקי? אבל בהעלותנו פרק זה עולה בזכרוננו פרק מופלא אחד מיצירת י. ח. ברנר – זו הדמות הסמלית, עטופת ההוד של חוזה, של מהפכן יהודי אשר הוגלה לסיביר בימי הצאר ("מן המיצר"). בתולדות המרטירולוגיה של בחירי־אדם רשומות עובדות של התעלות מוסרית־רליגיוזית בחיי הפרט. מכל־מקום בסיביר רשם המשורר:

לא גלו לי חלומות אף לא אורים
כי אֲזַכֶּה לְמִדְרָגָה כּוֹז –
אור גנוז לראות בִּיסוּרִים,
כי אֲלַחֵשׁ עַל מִכְתֵּי "גם זו".

[עמ' 87]

[196]

חיים לנסקי

בין תפילה לפזמון טובב מעגל־השירים הסיבירי של לנסקי. השפעת הספרות הרוסית, השפעת משוררי המהפכה הראשונים וכל המנטליות הרוסית שאפפה את המשורר – מורגשת בפזמוניו הקלים והשובבים גם כשהם נוגים מאוד. צרור שיריו על אהבתו האומללה, שקרא לו במחברתו "היא אמרה לא", כתוב כולו ברוח פזמונים. גם במבחן זה של מיזוג פואטיקה רוסית ועברית יצא לנסקי כמנצח.

ועוד מפלאי ערבות־סיביר: פגישות סוערות כאלה עם התמורות בטבע, צהלה כזו של אור בצרור־השירים הסיבירי "קיץ ?חי" – ספק אם ידע המשורר גם בשנות נעוריו ובימי הירותו.

זכה לנסקי והעיירה היתה לו למולדת כאשר היתה גם לסופרים אחרים, כאשר היתה כנרת לרחל. זכה והיה ללוהם על לשונו, המלחמה השקתה את שירתו רוח של מרד ואמונה בלתי־מעורערת בערך שירתו העברית. הוא זכה לחיות את סערתה של מהפכה גדולה ואת מכאובה ואכזבתה, ולהשיב תשובה מרה וחרیפה למעניו. זכה לעמוד לב אל לב מול סודות היקום ויצר שירי־פסגה, הדומים לזפזפות שבתפילות. ובספרו ניתן לחוקרי־שירה שדה־מחקר מופלא של גנוי השירה הלירית, ושל המעיינות המזינים אותה.

תש"ך – 1960